

ANNA SPÓLNIK

O jednym ze sposobów nazywania roślin

NAZWY PRZENIESIONE

Herbarze I połowy wieku XVI opisują ponad 260 roślin, ale już przełom XVI i XVII wieku przynosi dwa najobszerniejsze dzieła botaniczne, a mianowicie "Herbarz polski" Marcina z Urzędowa /1595 r./ i "Zielnik" Szymona Syreniusza /1613 r./, w których autorzy omawiają dwukrotnie więcej nazw roślin. Wartość obu prac polega nie tylko na wykorzystaniu znacznej ilości źródeł historycznych, lecz przede wszystkim na opisanu nowo poznawanych roślin, zarówno hodowanych, jak i dziko rosnących. Marcin z Urzędowa pisze często o florze okolic Krakowa, Urzędowa, Warszawy, Sandomierza, np. "roście na wysokich gorach u nas na tych gorach koło Sącza, na Tatrach na Babie, barzo obficie" /mowa o goryczce Gentiana, s. 154, "kurza noga... pospolicie roście między winnicami w Sędzierzu ku Opatowskiej bronie na walech tak go wiele, że kosą może sieć" /s. 254/.

Zarówno Marcin z Urzędowa, jak i Syreniusz, opisując nowe gatunki roślin bądź też dodając do już istniejących nowy synonim, tworzą sami nazwy. Syreniusz np. przy nazwie nogietek dodaje "miesięcznik po czesku", a ze względu na to, że "kwiatki się otwierają, kiedy słońce wschodzi i za nim obracają, a zamykają z zachodem słońca, zwać się może zegarem wieyskim" /s. 1530/, czy też "przywrot abo przywrotnik, który gwiazdami y gwiazdoszem od podobieństwa,

które jego kwiatki mają, może być nazwany" /s. 326/.

Często jednak określano rośliny, wykorzystując nazwy już istniejące i przenoszono je z jednego rodzaju na inny. Można przyjąć, że 63 nazwy spełniają taką funkcję /w XV w. przeniesiono 8 nazw, XVI - 21, XVII - 16, XVIII - 8/. Dla drzew i krzewów wymienia się 147 takich nazw¹.

Przedmiotem artykułu będą tylko te nazwy z grupy leczniczych, które pojawiły się w okresie tworzenia się słownictwa botanicznego /do XVIII wieku, w którym powstała pierwsza polska systematyka słownictwa botanicznego, Dykjonarz roślinny K.Kluka/. W przypadku roślin leczniczych omawianego okresu nie zachodzi obawa /tak jest często w gwarach/, że mieszane bądź nie rozróżniane są rodzaje, bowiem autorami herbarzy byli najczęściej lekarze, którzy niejako zawodowo zajmowali się również botaniką.

Dla omawianego typu nazw przyjęto termin nazwy przeniesione, a za taką uznaje się w toponomastyce "... nazwę, która została przeniesiona z jednego obiektu na inny..."².

W słownictwie botanicznym interesującego nas okresu nazwa przeniesiona na inny rodzaj zaczyna dopiero funkcjonować po dodaniu do niej jakiegoś przymiotnika, który był czynnikiem różnicującym, spełniał funkcję identyfikującą, np. nazwa konop od XV wieku oznaczała gatunki z rodzaju 'Cannabis'. Przeniesiona została przez Syreniusza /s. 1377/ na zebrzyce 'Seseli', niewątpliwie z powodu podobieństwa karbowanych liści. Zebrzyca jest rośliną brzegów wód, rowów mokradeł, dlatego dla odróżnienia od właściwej konopii została nazwana konopią wodną.

Podstawą przeniesienia nazwy było najczęściej podobieństwo liści i kwiatów, następnie kształt owoców, korzeni, rzadziej kolor, czy inne cechy.

Jak wspomniano, nazwa nabiera nowego znaczenia dopiero po dodaniu do niej przymiotnika identyfikującego. Nieliczne tylko nazwy zostały przeniesione bez zmian strukturalnych.

Do takich należą:

Iwa. Od XV wieku /1437 r., Sł. stp. III, 64/ oznaczała gatunek wierzby 'Salix caprea'. W XVI i XVII wieku odnosi się też do dąbrówki żółtokwiatowej 'Ajuga chamaepitys Schreb' a od XVIII w /Jundz. 305/ określa cały rodzaj 'Ajuga'.

Kalina. Od XVI wieku /Sien. W. 179/ oznacza bez koralowy 'Sambucus racemosa' /u Stanki 1472 r. w postaci kalinka, Sł. stp. III, 227/. Czerwone owoce tej rośliny są podobne do kaliny 'Viburnum'. W tym znaczeniu nazwa jest notowana od 1437 r. /Sł. stp. III, 227/.

Zywokost. Oznaczał pierwotnie 'Symphytum'. Od końca XV wieku nazwa przeniesiona na ostrzeń pospolity 'Cynoglossum officinale'. Obydwie rośliny należące do tej samej rodziny szorstkolistnych 'Borraginaceae' mają bardzo podobne liście, gałęzie, łodygi. Być może, pisze też Rostafiński /Rost. I, 273/ "roślina była używana, podobnie jak właściwy żywokost, na zrastanie kości".

Do wszystkich niżej omówionych przeniesionych nazw dodawano jakiś przymiotnik, a podstawą przeniesienia są:

1. PODOBIEŃSTWO LIŚCI I KWIATÓW

Anyz||hanyż polny. Tu w znaczeniu 'Carum carvi L. kminek zwyczajny, od XVII w. jako synonim polnego kmínu. Nazwa anyż została więc przeniesiona z gatunku 'Pimpinella anisum L.' biedrzynek anyż z powodu dużego podobieństwa, zwłaszcza liści i kwiatów. Obydwie rośliny należą do tej samej rodziny Umbelliferae 'baldaszkowate'. W przeciwieństwie do hodowanego /niekiedy zdziczały/ anyżu, kminek jest pospolitą rośliną łąk, pastwisk, miedz, stąd nazwany został anyżem polnym.

Brzoskiew polna. W XV wieku nazwa brzoskiew odnosiła się do 'Brassica oleracea L.' kapusta ogrodowa. Od XVI w. /Sien. W. 48/ zaczyna też oznaczać pospolitą roślinę lasów, zerośli, pól, a mianowicie łoczygę 'Lapsana'. Obydwie rośliny mają bardzo podobne liście, a w odróżnieniu od ogrodowej określona została przymiotnikiem polna.

Bukwica biała. Nazwa została przeniesiona na 'Primula officinalis' /L/ Hill pierwiosnka lekarska z gatunku 'Betonica officinalis L.' bukwica zwyczajna. Przyczyny tej zmiany upatruje Rostafiński /Rost. I, 265/ w podobieństwach obu roślin, natomiast Machek /s. 172/ wiąże ją z podobieństwem liści. Według niego źródłem polskiej nazwy w znaczeniu 'Primula' jest pożyczka z języka czeskiego. Nazwa bukwica w znaczeniu 'Betonica' jest notowana od 1419 r., natomiast od 1491 odnosi się też do 'Primula' /Sł. stp. I, 177/. Skoro istniała już wcześniej nazwa bukwica, nie ma potrzeby doszukiwać się obcego źródła dla nazwy w znaczeniu 'Primula'. W odróżnieniu od właściwej bukwy, która ma najczęściej purpurową koronę, pierwiosnka była nazywana bukwicą białą od jasnych, najczęściej żółtych kwiatów.

Fiołki białe. Nazwa fiołki została przeniesiona na gatunek 'Leucium vernum L.' śnieżyca biała przez Siennika /W. 99/ z rodzaju 'Viola' fiołek z powodu podobieństwa kwiatów obu roślin. Przymiotnik biały odróżnia śnieżycę od fiołka, który ma koronę kwiatową najczęściej fioletową.

Fiołki żółte, pachnące. Z przymiotnikami żółty, pachnący nazwa fiołki ma znaczenie 'Cheiranthus cheiri L.' lak pospolity. W tym znaczeniu po raz pierwszy jest notowana w XVI wieku /Murm. 116, Szym. z łow. 5/. Roślina ta ma bardzo podobne kwiaty i zapach do fiołka 'Viola'.

Grzybienie mniejsze. W XVI-wiecznym zielniku Marcina Siennika /s. 186/ jest notowana nazwa grzybienie mniejsze

jako synonim podbiału 'Tussilago'. Opisując roślinę, autor podaje "w przyrodzeniu mało nie jest podobny grzybieniu, też je lekarze zową grzybienie mniejsze". Nazwa przeniesiona z gatunku 'Nymphaea' grzybienie z powodu podobieństwa kwiatów obu roślin.

Dzika kapusta. W znaczeniu 'Lapsana communis L.' łoczyga pospolita nazwa dzika kapusta jako synonim polnej brzoskwi występuje w słownikach Knapskiego /s. 49/ i Trotza /s. 87/. Łoczyga ma liście podobne kapuście /Brassica/, a ponieważ jest to pospolita roślina lasów, zarośli, pól została określona przymiotnikiem dzika.

Kmin wielki. W znaczeniu 'Seseli L.' zębrzyca nazwę zapisuje Syreniusz /s. 1377/. Została ona przeniesiona z rodzaju 'Carum' z powodu podobieństwa liści obu roślin /"liściu kopru włoskiemu podobny"/, a kopr nazywano też kminem.

Konop wodna. Nazwę tę jako synonim karbieńca /w znaczeniu 'Lycopus europaeus L.' karbieniec pospolity /wprowadza Syreniusz /s. 1316/. Nazwa konop odnosiła się wcześniej do 'Cannabis L.' konopie. Obydwie rośliny mają bardzo podobne karbowane liście, a ponieważ karbieniec jest rośliną brzegów wód, mokradeł, został nazwany konopią wodną.

Kopr dziki, leśny, czarny. Jako synonim powszechnej od XV-XVII wieku nazwy oleśnik||olesznik /w znaczeniu Peucedanum palustre" gorycz błotna/. Nazwa kopr z przymiotnikiem polny pojawia się w drugiej połowie XV wieku /Sł. stp. III, 340/. Dla tego rodzaju nazwa została przeniesiona z pospolicie znanego i uprawianego kopru ogrodowego 'Anethum graveolens L.' /podobieństwo liści/. W odróżnieniu od tego rodzaju gorycz jest nazwana koprem dzikim, polnym, leśnym, a ze względu na kolor owoców koprem czarnym.

Kopr włoski. Nazwa kopr z przymiotnikiem włoski określa też roślinę 'Foeniculum capillaceum Gilib.' fenukuł włoski i w tym znaczeniu jest notowana od roku 1460 /Sł. stp. III, 339/. Syreniusz, omawiając tę roślinę, pisze: "włoski kopr swojskiemu kopru barzo podobny" /s. 378/. Roślina była uprawiana w krajach śródziemnomorskich i jak podaje Marcin z Urzędowa "znają ludzie wezyecy we Włoszech" /s. 142/. Najprawdopodobniej roślina ta dostała się do naszego kraju z Włoch, stąd kopr włoski.

Kopr wodny. Nazwa kopr z przymiotnikiem wodny została też przeniesiona na wywłócznik 'Myriophyllum L.' z powodu podobieństwa liści tej rośliny do kopru 'Anethum'. Wywłócznik rośnie w wodach stojących, stąd kopr wodny. W tym znaczeniu po raz pierwszy jest notowana przez Siennika w XVI w. /Sien. W. 222/.

Koziorożec polny. Chodzi tu o któryś z gatunków 'Medicago' lucerna nazywany w XVII wieku /Syr. 1241/ koziorożcem polnym. Syreniusz, omawiając tę roślinę, pisze: "lietki jako koziorożcowe... przeto koziorożcem polnym nazwane...". Przenosi nazwę z gatunku kozieradka pospolita 'Trigonella foenum graecum L.' zwanego w XVI wieku koziorożcem, kozirogiem. Obie rośliny mają liście złożone z trzech odwrotnie jajowatych listków. Gatunku dziś uprawianego /Medicago sativa L. 'lucerna siewna'/ nie notuje jeszcze nawet Kluk w swym bardzo obszernym Dykcjonarzu roślinnym. Omawia go pod koniec XVIII wieku Jundziłł /s. 369/, nazywając ten gatunek koziorożec lucerna.

Lilia brunatna, płotowa, wodna. Najwcześniej nazwa odnosiła się do gatunków z rodzaju 'Lilium' /od 1419/. Z przymiotnikiem brunatna oznacza 'Iris germanica' kosaciec germański. Nazwa przeniesiona z powodu podobieństwa kielicha kwiatowego kosańca do lilii, a w przeciwieństwie do białego koloru kwiatów lilii, kosaciec jest określany jako lilia brunatna. W gwarach kosaciec jest też nazywany lilią /por. Sł. gwar. III, 36/.

Nazwa lilia została też przeniesiona na gatunek powoju o pięknych, dużych kwiatach /*Calystegia sepium* L. 'kielisznik zaroślowy' / podobnych do lilii. Ponieważ roślina często wije się przy płotach, jest nazywana lilią płotową.

Z przymiotnikiem polna odnosi się też do konwalii. 'Convallaria', rośliny lasów i zarośli.

W znaczeniu 'Nymphaea' grzybień nazwa lilia wodna jest notowana od 1419 r. /Sł. stp. IV, 50/. Kwiat tej rośliny jest podobny do lilii, a ponieważ jest to roślina stawów i jezior, została nazwana lilią wodną.

Łoczyga pospolita. Od XV wieku nazwa ta oznaczała sałatę 'Lactuca L.' W XVIII Jundziłł/s. 397/ określa nią gatunek 'Lapsana communis L.' i w tym znaczeniu utrzymała się w oficjalnej terminologii botanicznej. Podstawą przeniesienia jest ogólne podobieństwo, zwłaszcza liści.

Miodunki płonne. W znaczeniu "Echium vulgare L." zmjowiec zwyczajny nazwę miodunki płonne wprowadza w Zielniku /1595 r/ Marcin z Urzędowa /s. 17/, wyjaśniając, że "liść podobny miodunkom, jeno kosmatszy i ostrzejszy". Nazwa miodunka została więc przeniesiona z należącego do tej samej rodziny 'Boraginaceae' szorstkolistnych rodzaju 'Pulnonaria' miodunka z powodu podobieństwa liści..

Pietruszka polna, dzika. Nazwa ta odnosi się do rośliny włóczydło 'Caucelis L.'. Roślina ta, podobnie jak uprawiana pietruszka 'Petroselinum', z której nazwa została przeniesiona, ma bardzo podobne liście. W odróżnieniu roślina włóczydło jest określana przymiotnikami polny, dziki.

Niewieście psiny. Tak określa Marcin z Urzędowa /s. 96/ roślinę 'Circsea lutetiana L.' czartawa pospolita: "jest to ziele liścia do psinek podobnego..." pisze również Syreniusz. Nazwa psinki, psianki /od XV wieku/ w znaczeniu 'Solanum' psianka.

Pokrzywa głuca, marta, biała. We wszystkich niemal językach słowiańskich jasnota biała 'Lamium album L.' jest nazywana pokrzywa z przymiotnikami martwa, głuca /w języku polskim od 1444/. Słowiańskie nazwy nie są tłumaczeniem őrłac. urtica mortua, poniewaŹ mają szeroki zasięę, a dziś są znane głównie w gwarach /Budż. 227/. Nazwa pokrzywa została przeniesiona z rodzaju 'Urtica' z powodu podobieństwa liści jasnoty białej do pokrzywy. Jasnota biała tym różni się od pokrzywy, Źe nie jest parząca, dlatego jest określana przymiotnikiem głuca, martwa.

Nazwa pokrzywa z przymiotnikiem martwa oznacza teŹ trę, downik bulwiasty 'Scrophularia nodosa L.' /notuje ją Sł. stp. VI, 333/. Liście tej rośliny są podobne do pokrzywy /"liście jak u pokrzywy" M. z Urz. 149/.

Rozmaryn dziki, płonny. Syreniusz /s. 170/ nazywa bagno zwyczajne 'Ledum palustre L.' rozmarynem płonnym, dzikim. Roślina ta, a zwłaszcza sztydłaste, podługne, zimozielone liście, jest bardzo podobna do rozmarynu lekarskiego 'Rosmarinus officinalis L.', najczęściej hodowanego. Obie rośliny są ponadto aromatyczne.

Ruta polna, ptasia. Tak określa się dymnicę pospolitą 'Fumaria officinalis L.' w Źródle z roku 1419 /Sł. stp. III, 52/. Roślina ta ma bardzo podobne liście do hodowanej ogrodowej ruty, a Źe jest chwastem polnym nazwana została ruta polną. Od początku XVI wieku jest teŹ określana przymiotnikiem ptasia. Prawdopodobnie ten pospolity chwast z rodziny makowatych był ulubionym poŹywieniem ptaków.

Rzepnik leśny, płonny. Wśród synonimów gatunku Potentilla anserina L.' pięciornik gęsi podaje Syreniusz /s. 289/ nazwę rzepik płonny, leśny i dodaje "... liście ma podobne niemal rzepikowym...". Nazwa rzepik została więc przeniesiona z rodzaju 'Agrimonia' na 'Potentilla'. PoniewaŹ jest to

pospolita roślina łąk, pastwisk została nazwana rzepikiem płonnym, leśnym.

Sasanki późne. Znana w XV wieku nazwa sasanki /dla gatunku 'Pulsatilla patens Mill./ sasanka otwarta została przez Siennika /s. 77/ przeniesiona na 'Colchicum autumnale' zimowit jesienny z pewnością ze względu na uderzające podobieństwo kształtu i koloru kielicha kwiatowego do sasanki. Dla odróżnienia nazwał autor 'Colchicum' sasankami późnymi z powodu późnego kwitnienia /jesienią/ tej rośliny.

Szałwia leśna. W znaczeniu 'Stachys silvatica L.' czyściec leśny nazwę szalwia leśna notuje najwcześniej Siennik /W. 664/. Roślina ta ma uderzające podobieństwo kwiatów i liści do szalwii 'Salvia'. W odróżnieniu od najbardziej znanej szalwii lekarskiej, rośliny u nas także uprawianej, czyściec jest zwany szalwią leśną /rośnie w lasach, zaroślach/.

Szanta czarna, kocza. Siennik w Wykładzie imion trudnych /poz. 666/ nazwę szanta odnosi do dwóch roślin. Pierwsza z nich szanta biała 'Marrubium' jest notowana od roku 1417, druga natomiast szanta czarna 'Ballota' powszechna w XVI i XVII wieku /w postaci psia szanta zapisuje Stanko w 1472 r/. Obydwie rośliny mają podobne liście.

Nazwa szanta odnosi się też do serdecznika pospolitego 'Leonurus cardiaca L.' i z przymiotnikiem kocza notują ją tylko słowniki Knapskiego /s. 1034/ i Trotza /s. 2082/.

2. PODOBIEŃSTWO OWOCÓW

Kalina włoska. Nazwa kalina 'Viburnum' została przeniesiona na berberys zwyczajny 'Berberis vulgaris L.' z powodu dużego podobieństwa czerwonych owoców i z przymiotnikiem włoska notuje ją po raz pierwszy Szymon z łowicza /s. 8/.

Wilczy_groch. Tak określa cieciorkę pstra 'Coronilla varia L.'. Stanko w dziele z 1472 roku /Sł.stp. II; 491/, a w znaczeniu 'Medicago' lucerna nazwę notuje tylko Marcin z Urzędowa /s. 207/. Obydwie rośliny posiadają strąki zawierające nasienie podobne do grochu. Nazwa groch została przeniesiona z uprawianej rośliny 'Pisum sativum L.' groch zwy-
czajny, a dla odróżnienia zarówno cieciorka, jak i lucerna zostały nazwane grochem wilczym /przymiotnik wskazuje na mniejszą użyteczność/.

Groch włoski, turecki, niemiecki. Tak nazywa Marcin z Urzędowa /s. 246/ fasolę 'Phaseolus' i wyjaśnia: "... są ziarenka białe... smaku i mocy jako i groch". Jeszcze w XVI wieku fasola była rośliną obcą, a więc przez podobieństwo ziaren przeniesiono nazwę groch /w znaczeniu 'Pisum'/ na fasolę i dodano przymiotniki włoski, turecki, niemiecki.

Macica biała. W XV wieku nazwa macica określała wino-
rośl 'Vitis' /Sł. stp. IV, 138/. Pod koniec XVI wieku Marcin z Urzędowa /s. 62/, omawiając przestęp biały 'Bryonia alba L.', pisze: "iż podobny winnej macicy". Syreniusz /s. 1519/ opisywaną roślinę opatruje też uwagą: "przestęp zową biała macica dla podobieństwa z winną macicą prawą...". Chodzi tu z pewnością o podobieństwo szczególnie owoców obu roślin.

Pieprz polski. W znaczeniu 'Coriandrum sativum L.' kolendra siewna nazwa pieprz poleki występuje od 1465 roku /Sł. stp. VI, 99/. W odróżnieniu od obcego nam, nie uprawianego pieprzu zwyczajnego /Piper nigrum L./, kolendra, często uprawiana i częściowo zdziczała, została nazwana polskim pieprzem. Obie rośliny mają brunatne kuliste owoce i są stosowane jako przyprawa kuchenna.

Psie wiśnie. Wśród licznych synonimów gatunku 'Physalis alkekengi L.' miechunka rozdeta są notowane w XV wieku nazwy psinki, psianki, wisienki, a od XVI wyłącznie psie wiśnie. Kształt owoców tej rośliny jest podobny do wiśni, a że nie są jadalne, nazwano je: psie wiśnie.

3. PODOBIEŃSTWO KORZENI I PĘDÓW PODZIEMNYCH

Gdula ziemna. W XV wieku nazwa gdula odnosiła się do gatunku 'Cydonia vulgaris L.' pięwa pospolita /Rost. I, 190/. Nazwa ta od drugiej połowy XVI wieku /Sien. 130/ określa też 'Cyklamen europeum L.' z powodu podobieństwa kształtu bulwy tej rośliny do gruszkowatych owoców gatunku "Cydonia vulgaris". Ponieważ chodzi tu o kształt bulwy podziemnej, cyklamen został nazwany gdulą ziemną.

Pasternak leśny. Dla marchwi zwyczajnej 'Daucus carota L.' nazwa pasternak z przymiotnikami polny, leśny, świerze-
pi pojawia się w 1472 roku /Sł. stp. VI, 45/. Nazwa paster-
nak została przeniesiona z należącego do tej samej rodziny
baldaszkowatych rodzaju "Pastinaca". Obydwie rośliny są
podobne do siebie /korzeń, liście/.

Rzepa leśna. W znaczeniu 'Cyklamen europeum L.' cykla-
men europejski nazwa rzepa leśna jest notowana jedynie przez
słowniki Knapskiego /s. 188/ i Trotza /s. 382/. Korzeń tego
ziela jest podobny do rzepy /Brassica rapa L./, a ponieważ
cyklamen jest rośliną głównie lasów został nazwany rzepą
leśną.

4. PODOBIEŃSTWO RÓŻNYCH CECH

Dzięgiel cudzoziemski. Tak nazywają arcydzięgiel
'Archangelica' słowniki Knapskiego /s. 163/ i Trotza /s.
318/ w przeciwieństwie do bardziej pospolitego dzięgielu
'Angelica', rośliny znanej powszechnie Słowianom. Arcydzien-
giel uznawany był z pewnością za obcą roślinę. Jest upraw-
niany w Europie środkowej, północnej i zachodniej. W Polsce
dziś rośnie dziko w Sudetach i Karpatach, wśród skał, przy
brzegach potoków.

Świni mlecz. Nazwa mlecz przeniesiona z rodzaju 'Sonchus' na 'Hypochoerue' prosieńicznik /Syr. 1168/ z powodu posiadanego przez te rośliny soku mlecznego.

Pieprzyca mała. Tu w znaczeniu 'Iberis' ubioerek, od XVII wieku przeniesiona z rodzaju 'Lepidium pieprzyca', rośliny należącej do tej samej rodziny Cruciferae 'krzyżowe'.

Rzeżucha psia, polna, wodna. W znaczeniu Iberis 'ubioerek' od XVI wieku. Podobnie jak pieprzyca 'Lepidium', która do XVIII wieku zwana była rzeżuchą, ma gorzki, ostry smak. W odróżnieniu jest określana przymiotnikiem psia, polna. Z przymiotnikiem wodna odnosi się też do 'Nasturtium officinale L.' rukiew wodna. Jest "smaku jako rzeżucha" pisze Marcin z Urzędowa /s. 289/. Roślina rośnie nad brzegami wód, stąd wodna.

Szafran dziki. Nazwę tę jako synonim zimowitu 'Colchicum' podaje tylko Knapiesz /s. 1142/ i Trotz /s. 2317/. Zimowit kolorem i kształtem kielicha kwiatowego przypomina szafran 'Crocus', a ponieważ rośnie głównie na łąkach, został nazwany szafranem dzikim.

Słoneczny mlecz. Kozibród 'Tragopon' jest rośliną, która posiada sok mleczny /"mleczem, że we wszystkich swych częściach ma dostatek soku mlecznego" Syr. 1238/. Nazwa przeniesiona z rodzaju 'Sonchus' z powodu posiadanego przez obie rośliny soku mlecznego. Ponieważ kwiat tej rośliny "za biegiem słonecznym się obraca", nazwał Syreniusz kozibród mleczem słonecznym.

Wyłup tymowy. Tak nazwano gatunek kanianki macierzankowej 'Cuscuta epithimum L.', który pasożytuje na macierzance, zwanej też tymiankiem. Nazwa wyłup przeniesiona z kanianki nazywanej od XV wieku wyłupem /Rost. I, 272/.

5. PODOBIEŃSTWO OGÓLNE

Bluszcz ziemny, poziemny. Nazwa bluszcz pierwotnie odnosiła się do 'Hedera helix L.' bluszcz pospolity, a następnie przeszła wtórnie w poszczególnych językach słowiańskich na różne rośliny, przypominające czymś bluszcz. W języku polskim przeniosła się na bluszcz kurdybanek 'Glechoma hederacea L.' i od 1485 roku /Sł. stp. I, 105/ była nazywana bluszczem poziomym, ziemnym. Obie rośliny mają długie, pełzające lub pnące się łodygi i skórzaste, błyszczące liście. Bluszcz kurdybanek wije się po ziemi, stąd przymiotniki ziemny, poziemny.

Oset powłoczny, bękartowy, podwórzowy. Ogólnosłowiańska nazwa oset odnosiła się najczęściej albo do rodzaju 'Carduus' oset albo do bardzo mu podobnego rodzaju 'Cirsium' ostrożen. Nazwa oset została przeniesiona też na rodzaj "Onoropodon" popłoch z powodu kolczastości całej rośliny. Z przymiotnikiem powłoczny jest notowana przez Syreniusza /s. 671/, który pisze: "podobny jest białemu ostu: list ma wielki, szeroki, ostry, a około krajów ostrokolący, a barzo oscisty...". Ta pospolita roślina ruderalna jeszcze w XVIII wieku ma u Kluka /II, 149/ nazwę oset podwórzowy barszczowy i dopiero Jundziłł /s. 404/, wprowadza nazwę rodzajową popłoch, zostawiając nazwę gatunkową oset podwórzowy. Przymiotnik podwórzowy określa, że jest to roślina dziedziców, podwórz, bękartowy 'nieprawy, nieprawdziwy', powłoczny "cały kolczasty, białawosiny, z rzadka owłosiony".

Wyka wonna. W znaczeniu 'Coronilla varia L.' ciecior-ka ostrą, nazwę wonna wyka notuje po raz pierwszy Siennik /s. 133/. Ze względu na ogólne podobieństwo obu roślin nazwa wyka 'Vicia' przeniesiona na ciocioreczkę, dla odróżnienia nazwana wyką wonną.

Jak już wspomniano, nazwy przeniesione na inny rodzaj zaczynają funkcjonować dopiero po dodaniu do nich przymiotnika identyfikującego. Są to więc nazwy derywowane poprzez przymiotnik od podstawowych, wcześniej już istniejących nazw, a efektem tej derywacji jest zestawienie słowotwórcze rzeczownik + przymiotnik i w takiej postaci nazwa zaczyna określać nowy desygnat.

Jakie więc typy znaczeniowe przymiotników występują w tych nazwach roślin? Przede wszystkim określają one miejsce³, w którym dana roślina rośnie, a więc między przymiotnikiem a podstawowym rzeczownikiem występuje relacja lokatywna⁴. Podstawę przymiotników są wyłącznie rzeczowniki konkretne, a więc "relacje wyrażone przez przymiotniki odrzeczownikowe są relacjami między desygnatami dwóch rzeczowników - rzeczownika w podstawie przymiotnika i rzeczownika określanego"⁵, np. rzepa leśna to rzepa, która rośnie w lesie, lilia wodna - lilia, która rośnie w wodzie, lilia płotowa - lilia, która wije się po płotach.

Przymiotniki odrzeczownikowe, określające miejsce, tworzone są przy pomocy dwóch sufiksów: -ny /który przeważa/ oraz -owy /2 przykłady/. Obydwa te formanty przymiotnikowe są najbardziej produktywne w przymiotnikach odrzeczownikowych⁶.

Przymiotniki określające miejsce:

leśny: rzepa leśna, pasternak leśny, szałwia leśna, rzepik leśny, kopr leśny,

polny: kozierozec polny, anyż polny, brzoskiew polna, lilia polna, ruta polna, rzeżucha polna, pietruzka polna,

wodny: lilia wodna, konop wodna, rzeżucha wodna,

ziemny: bluszcz ziemny, gduła ziemna,

płotowy: lilia płotowa,

tymowy: wyłup tymowy.

Przymiotniki określające pochodzenie: groch włoski, turecki, niemiecki /tu z pewnością w znaczeniu obcy, bowiem ta sama roślina fasola jest określana przez te przymiotniki/,

kalina włoska, dzięgiel cudzoziemski, rozmaryn czeski,
pieprz polski,

cel - przeznaczenie: ruta ptasia,

przyczyna: wyka wonna, mlecz słoneczny /kwiat obraca się
za słońcem/, fiołki pachnące.

Przymiotniki określające kolor najczęściej kwiatów,
np. macica biała, pokrzywa biała, fiołki białe, szanta
czarna, też owoców, kopr czarny, czas kwitnienia: sasanki
późne.

Jest pewna grupa przymiotników, które trudno zakwa-
lifikować do jakiejś grupy znaczeniowej, bowiem znaczenie
nie jest sprecyzowane, bądź jest niejasne. Przymiotniki w
nazwach pokrzywa martwa, głucha oznaczają 'ta, która nie
perzy', ponieważ z przeniesionym rzeczownikiem pokrzywa
oznaczają jasnotę białą 'Lamium album L.'.

Przymiotniki w nazwach szafran dziki, rozmaryn dziki,
pietruszka dzika, kapusta dzika, kopr dziki, łożczyga pospo-
lita funkcjonują tu na zasadzie przeciwstawienia takim
roślinom uprawnym.

Nieliczne przymiotniki określają wielkość, np. pie-
przyca mała, kmin wielki, bądź formant sygnalizuje mniejszą
lub większą intensywność cechy przedmiotu nazwanej podsta-
wowym przymiotnikiem, tzw. formacje gradacyjne⁶, np. grzy-
bienie mniejsze.

W zestawieniach psie wiśnie, świni mlecz, rzeżucha
psia, groch wilczy /przymiotniki są derywatami paradygma-
tycznymi/ przymiotniki mają znaczenie 'gorezy, nieużyte-
czny'.

Niejasne jest znaczenie przymiotników w zestawieniach:
szanta kocza, psiny niewieście.

Przedstawiony w artykule sposób nazywania roślin opie-
ra się na przeniesieniu istniejącej wcześniej rzeczowniko-
wej nazwy z jednego rodzaju na inny na podstawie podobień-
stwa najczęściej kształtu liści, kielicha kwiatowego, owoców,

korzeni, czasem koloru, a następnie dodawaniu przymiotnika, który spełnia funkcję nie tylko określającą, ale przede wszystkim identyfikującą. Tak utworzone zestawienie zaczyna oznaczać nową roślinę.

PRZYPISY

¹L.Wajda, Polskie nazwy drzew i krzewów na tle ogólnosłowiańskim /maszynopis pracy doktorskiej WSP Kraków, 1981, s. 431/.

²J.Bubak, Nazwy przeniesione w polskiej toponomastyce, Onomastica X, /1965/, s. 51. Termin nazwy przeniesione zastosował też H.Górniewicz w artykule: Nazwy własne polskich statków i okrętów pełnomorskich, Rocznik Gdański XXI /1962/, s. 13-34. Za nazwy przeniesione uznaje autor te "... które pierwotnie nazwami statków nie były" /s. 15/. Ich podstawą są najczęściej nazwy osobowe i geograficzne.

³Przy podziale przymiotników wykorzystano klasyfikację A.Heinza, przedstawioną w artykule pt. Uwagi nad funkcją znaczeniową przymiotnika odrzeczownikowego, JP 1956, s. 257-274.

⁴Termin ten zaczerpnięto z Gramatyki współczesnego języka polskiego. Morfologia, pod red. R.Grzegorzczkovej, R.Laskowskiego, H.Wróbla, s. 419.

⁵T.Smólkowa, D.Tekiel, Nowe słownictwo polskie. Przymiotniki i przysłówki. Warszawa 1977, s. 11.

⁶T.Smólkowa, op. cit., s. 34 - 35.

⁷Gramatyka współczesnego języka polskiego, op. cit., s. 437.

ROZWIĄZANIE SKRÓTÓW

Budz. - W.Budzieszewska, Słowiańskie słownictwo dotyczące przyrody żywej, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1965.

Jundziłł - B.S.Jundziłł, Opisanie roślin w prowincji W, X.L. naturalnie rosnących wg układu Linneusza, Wilno 1791.

Kluk - K.Kluk, Dykcjonarz roślinny, t. I-III, Warszawa 1786-83

Machek - V.Machek, Česká a slovenská jména rostlin, Praha 1954

Murm. - J. Murelius, Dictionarius variarum rerum..., Cracoviae 1526

M. z Urz. - Marcin z Urzędowa, Herbarz polski, to jest o przyrodzeniu ziół i drzew rozmaitych i innych rzeczy do lekarstw należących, Kraków 1595

Rost. - J.Rostafiński, Symbola ad historiam naturalem sedii aevi, t. I-II, Kraków 1900

Sien. - M.Siennik, Herbarz to jest ziół tutecznych, postronnych i zamorskich opisanie..., Kraków 1568

Sien.W. - Wykład imion trudnych zamieszczonych na końcu dzieła Marcina Siennika

Sł. stóp. - Słownik staropolski, Kraków 1952, t. I i nast.

Syr. - Sz.Syreniusz, Zielnik herbarzem z języka łacińskiego zowią, Kraków 1613

Szym. z Łow. - Enchiridion medicinae pro tyrunculus huius artis quam compediosissime per Simonem de Louicz..., Kraków 1537